

О. О. Осетрова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

А. КОНІ ПРО ФЕНОМЕН СУЇЦИДУ: ПРАВОВИЗНАВЧИЙ ТА ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТИ

Присвячується дослідженню суїцидологічного нарису А. Коні, що розгортається у правовизнавчій і філософській площинах.

Ключові слова: закон, смерть, песимізм, соціальні явища, розчарування, суїцид, самогубство.

Посвящается исследованию суицидологического очерка А. Конни, который развертывается в правоведческой и философской плоскостях.

Ключевые слова: закон, смерть, пессимизм, социальные явления, разочарование, суицид, самоубийство.

This article is devoted to the analysis of A. Coni's suicidological essay that spreads out in jurisprudential and philosophical areas.

Key words: law, death, pessimism, social phenomenon, disappointment, suicide, self-murder.

Особливість природи феномена суїциду полягає у тому, що кожна без винятку суїцидальна дія є не тільки актуальною як свідчення про індивідуальні та суспільні хвороби, але й сучасною, тобто такою, що не має терміну давності. При аналізі самогубств попередніх поколінь і епох ми виявляємо у них ті ж проблемні вузли і питання, які й сьогодні не знайшли свого остаточного рішення. Так, як і у попередні часи, сьогодні люди продовжують пошуки сенсу життя, стикаються з неможливістю припинення болю, намагаються виявити можливі шляхи безсмертя і приборкати страх смерті, якої неможливо уникнути. Але якщо людина і може не розмірковувати над питанням про сенс життя, вбачаючи його на підсвідомому рівні у задоволенні своїх матеріальних та фізіологічних потреб, та час від часу їй спадає на думку, що всьому прийде край, оскільки вона – істота смертна.

Феномен суїциду на протязі історії людства викликав діаметрально протилежні оцінки (від абсолютної заборони доцільного заохочення). У ньому вбачали то героїчний вчинок, то злочин. Так, в одних племенах суїцид набув статусу дозволеного стереотипу поведінки, наприклад: у вестготів існувала так звана «Скеля предків», кинувшись з якої униз, старі люди йшли добровільно з життя, щоб не обтяжувати соплеменників; в інших – на самогубство накладалося табу й визначалося суворе покарання за його скоєння (при цьому, правда, жодне табу не змогло викоринити цей феномен з життя). Слід зазначити, що саме у більш розвинутих докласових спільнотах з'являються перші обмеження

суїцидальної поведінки у зв'язку з усвідомленням тієї шкоди, яку вона наносить суспільству. Наприклад, у племенах Кенії, Нігерії, Уганди суїцид розцінювали як безумовне зло, для очищення від якого навіть були розроблені і впроваджені спеціальні обряди.

Виникнення і розвиток класів і держав супроводжувалися поширенням і укоріненням більш жорсткого ставлення до самогубств і самогубців на державному рівні, оскільки держава зі своїми інститутами була з власних інтересів зацікавлена у обмеженнях приватної свободи своїх членів – окремих особистостей. Іншими словами: ставлення до самогубства фіксувалося у державних законодавствах. Так повелося з того самого моменту, як суспільна життєдіяльність стала унормовуватися і урегульовуватися.

Різноманітність поглядів на суїцид у кожному конкретному випадку обумовлюється ідеологічною доктриною, що лежить у основі життя певного суспільства, його соціальною структурою, рівнем інтелектуального розвитку, ступенем колективної згуртованості, типом світогляду тощо. Тому не випадково, проблема самогубства виступає об'єктом дослідження багатьох наукових галузей – медицини, психології, соціології, юриспруденції тощо, метою яких певною мірою є обмеження. Особливо плідними є дослідження, які проводяться на філософській базі як такої, що покликана уніфікувати найрізноманітніші підходи до вивчення феномена суїциду з метою розробки тих превентивних засобів, котрі націлюються, принаймні, на обмеження цього трагічного явища у суспільстві.

У зазначеному контексті актуальним є звернення до дослідження феномена самогубства, здійсненого у період НЕПу, коли показник самогубств пішов угору, видатним судовим оратором, ученим-правознавцем, талановитим письменником і суспільним діячем А. Коні. Його нарис ґрунтувався на власному досвіді роботи у суді та філософському осмисленні даної проблеми. Аналіз нариса А. Коні і складає головну мету даної статті, яка, у свою чергу, обумовила постановку таких завдань:

- 1) проаналізувати зміни ставлення до суїциду у законодавчих актах Росії, відзначивши внесок А. Коні у цій сфері;
- 2) дослідити суїцидологічний доробок А. Коні, який є фундаментом постмортальної аутопсії, націленої на вивчення мотивів, особливостей особистості і поведінки суїцидентів з урахуванням, у т. ч., психологічного аналізу посмертних записок;
- 3) зробити висновки.

Базою для написання даної статті передусім слугує нарис А. Коні «Самогубство у законі й житті» (1923).

Проведемо невеличкий екскурс у історію введення законів, що стосувалися суїциду та суїцидентів, у Росії. Слід відзначити: у Росії з давніх-давен до суїциду ставилися достатньо лояльно, що позначалося і на законодавчих актах. Так, як справедливо зазначає сучасна російська дослідниця феномена суїциду І.П. Красенкова, «от многих европейских государств Россию отличал более взвешенный и дифференцированный подход к этому явлению общественной жизни: законы, карающие самоубийство, постоянно уточнялись и дополнялись» [2, с. 22].

Якщо заглибимося у давнину, то побачимо, що до прийняття християнства на Русі було поширене самоспалення слов'янок по смерті чоловіка (порівняймо з давньоіндійським ритуалом саті і отримаємо ще одне свідoctво спільних засад розвитку давньослов'янської та давньоіндійської культур, на чому зараз постійно акцентується увага науковцями). Про цей звичай, поширений у Давній Русі, писав ще М. М. Карамзін у своїй славнозвісній праці «Історія держави Російської».

Пізніше, з прийняттям християнства, цей давньослов'янський звичай було викоренено, а самогубців почали ховати не похристиянськи, за давнім язичницьким звичаєм – окремо від інших. Як правило, місцем поховань самогубців був домашній поріг, під яким вони і «впокоювалися», нерідко з осиковим кілком у грудях на знак захисту від нечистої сили. Справа в тім, що самогубство дорівнювалося убивству на основі 14-ї канонічної відповіді Тимофія Олександрійського, затвердженої VI Всесвітнім Собором 680–681 рр. Наслідком цього стало розцінювання православ'ям самогубства як такого вчинку, що підлягав кримінальному покаранню у вигляді позбавлення християнського поховання та визнання недійсними духовних заповітів самогубців. Винятком вважались лише випадки, коли самогубство скоювалося людиною божевільною, яка перебувала «поза розумом», а також ті, метою яких біло збереження честі чи самопожертва. Іншими словами, передбачався лише церковний суд, а безпосереднього кримінального покарання ні за суїцидальну спробу, ні за скоєння самогубства з боку держави законодавчо не було закріплено.

Ситуація змінилася у часи реформ Петра I, а перші форми покарання свідомого суїциду з'явилися у його Військовому і Морському Артикулі 1716 р., де визначалося покарання за самогубство у вигляді знущання над мертвим тілом, яке повинні були прив'язати до коня, що буде волочити його вулицями, далі – підвісити за ноги для страхання живих.

Пізніше у російському законодавстві була зафіксована наступна класифікація видів самогубств, кожний з яких розцінювався по своєму, що позначалося на несенні / не несенні кримінальної відповідальності за скоєне:

- 1) суїцид людини при здоровому глузді – передбачав кримінальну відповідальність, причому міри покарання постійно пом'якшувалися, що зафіксовано в Укладаннях про покарання 1845, 1857, 1866 і 1885 рр.;
- 2) суїцид людини, що втратила здоровий глузд, – кримінальної відповідальності не передбачав.

При цьому слід відзначити і лояльність щодо певного кола суїцидів, котра мала місце в Укладанні (ст. 1474), стосуючись випадків, які не підлягали кримінальному покаранню. До них відносилися: самогубства з патріотичних намірів заради збереження державної таємниці, честі та цнотливості. Такі самогубці ховалися по-християнськи, а їх заповіти залишалися дійсними.

У свою чергу, А. Коні вважав каральні санкції стосовно суїцидентів кричущими й недоцільними. Саме його зусилля, положення й авторитет у імператорській Росії дозволили підняти питання щодо правомірності кримінального покарання суїцидентів за умов відсутності складу злочину. Цей важливий момент був врахований у останній редакції «Укладання про покарання» (1903). На жаль, ліберальний характер зазначеного «Укладання» наслідком своїм мав те, що воно так і не було затверджене, залишившись у вигляді проекту. Тому вихід статті 148 радянського Кримінального кодексу, яка скасовувала покарання за самогубство і його спроби, визнаючи кримінальним лише доведення до суїциду, був радісно зустрійтий А. Коні.

У своєму нарисі А. Коні акцентував увагу на тому, що випадки самогубства припинили бути одиничними, а перетворилися на суспільне явище. При цьому учений відкидав точку зору, яка пояснювала зростання кількості самогубств ростом показників душевних захворювань. Навпаки, з його точки зору, «самоубийство должно считаться результатом сознательной и дееспособной воли...» [1, с. 114].

А. Коні звертав свою увагу на ті ознаки, котрі дослідники, що трактували самогубство як душевну хворобу, виділяли як причини самогубства: сором, почуття нестерпної образи, тугу за померлими близькими, відчай, ревності, пристрасне кохання тощо. При цьому він відзначав, що всі перелічені ознаки можуть бути притаманними психічно здоровій людині, а це означає, що цілком нормальну людину з легкістю можна назвати душевнохворою, що ніякою мірою не відповідає дійсності, оскільки тоді душевнохворою слід вважати кожну людину, що існує, мислить, страждає, тобто – живе.

А. Коні наголошував на стрижневому моменті, якому відводиться домінуюча роль у процесі прийняття людиною суїцидального рішення: «... житейские драмы подтачивают жизнь постепенно, возбуждая сменой тщетных надежд и реальных разочарований сначала горечь в душе, потом уныние и наконец скрытое отчаяние, под влиянием которого человек опускает руки и затем поднимает их на себя» [1, с. 115–116].

Аналізуючи природу самогубства, А. Коні зупинявся у своєму нарисі на тих умовах, які сприяють його розвитку:

1. Послаблення сім'ї та руйнування її внутрішньої гармонії [1, с. 120] (чинник, на якому свого часу акцентував увагу видатний російський мислитель XIX ст. Ф. М. Достоевський). Зазначена руйнація родини супроводжується самотністю. При розлученнях почуття самотності й покинутості супроводжується гіркотою та болем розчарувань, що, у деяких випадках будучи підсиленням вживанням алкоголю, призводить до розвитку відчуття «омерзения к опостылевшей жизни» [1, с. 121];

2. Причини суспільно-політичного характеру [1, с. 121], які обумовлюють втрату надій, що настає після підйому суспільних настроїв. У зв'язку з цим учений відзначав, що війни і революції завжди супроводжуються зниженням кількості самогубств, на чому

ISBN 978-966-551-310-0 Філософія і політологія в контексті сучасної культури

постійно акцентують увагу дослідники (як минулих епох, так і сучасності) і що підтверджує історична дійсність;

3. Загострена боротьба за існування [1, с. 120], що супроводжується у певній частині суспільства злиднями й безробіттям. Наслідками такої боротьби можуть виступати усвідомлення безвихідності свого становища й безплідності боротьби.

Окрім зазначених суїцидальних причин, А. Коні відзначав також розвиток міського життя, що згубно впливає на людську психіку, роль кінематографа, друкованого слова і поширення у суспільстві песимізму.

Учений також звернув увагу на проблему невідповідності швидкого розвитку техніки плинним змінам духовно-етичних настанов людини (а ця проблема, між іншим, набирає швидкісних обертів, не підпадаючи під дію жодного гальмівного важеля). А. Коні безпосередньо фіксував: «Техника развивается – этика не только стоит на месте, но часто «спадает ветхой чешуей» и уступает место зоологическим инстинктам; сознаваемая и гнущая человека аморальность его поступков уступает место самодовлеющей аморальности» [1, с. 126].

Всі вищезазначені суїцидальні умови, на думку А. Коні, сприяють розвитку в людині таких суїцидонебезпечних елементів, як загострений егоїзм, внутрішня порожнеча життя, відчуженого від загальних інтересів, від солідарності між людьми. Всі ці елементи, укорінюючись, проростаючи в індивіді, приводять до його усамітнення, а в результаті – людина по відношенню до інших людей перетворюється на мізантропа, по відношенню ж до життя – на песиміста. Несприятливі життєві обставини загострюють всі ці моменти в людині і приводять до народження в ній думки про самогубство, котра, за А. Коні, може надалі розвиватися одним з двох шляхів:

1) сумнів і відчай відступають, а їм на зміну приходять розуміння сенсу й призначення життя; людина врешті-решт усвідомлює, що життя є обов'язок, а поряд зі стражданнями існує насолода вищими духовними цінностями і природою; у релігійній же людині укорінюється ідея про власну відповідальність;

2) людина остаточно переконується, що вона – «продукт бессознательной и равнодушной природы, исполняющий ее слепую волю к продолжению рода...» [1, с. 127].

А. Коні з болем констатував, що його сучасники дедалі більше вдавалися саме до другого шляху, котрий завершується суїцидом.

Що стосується відношення до свідомого самогубства, то учений виділяв два його типи:

1) у самогубстві вбачається виключно легкодухість, породжена відразою до життя, страхом перед тими випробуваннями, що воно ховає у собі, і відсутністю «особистого щастя»;

2) самогубство вважається проявом сили характеру і твердої рішучості.

Сам А. Коні займав помірну позицію, вважаючи, що кожний випадок суїциду одночасно сполучає у собі як легкодухість, так і сильне напруження волі. При цьому учений наголошував на тому, що існує

низка самогубств, котрі у всі часи виправдовувалися з моральної точки зору: це – самогубства жінок заради збереження цнотливості; самогубства заради порятунку ближніх чи на їх благо; випадки невиліковної хвороби, коли людиною керує свідомий альтруїзм: небажання бути тягарем для оточуючих (проблема евтаназії).

Висновки. Проведений аналіз дозволяє зробити такі умовиводи:

1) законодавчі акти стосовно суїциду в Росії, первісно будучи лояльними, дедалі ставали все жорсткішими, але ніякі табу не зупиняли суїцидентів, і поступово держава пішла шляхом послаблення й скасування кримінального покарання за самогубство та його спроби за відсутності складу злочину;

2) А. Коні, вбачаючи у самогубстві утрату та занепад енергії, викликані випробовуваннями життя, сенс якого полягає у дотриманні обов'язку, у житті для інших, усвідомлюючи глибинні суїцидальні мотиви (песимізм, порожнеча тощо), вважав недоречним і недоцільним кримінальне покарання за його скоєння. Адже ніякі каральні санкції не повернуть людині любов до життя, це може зробити лише духовне відродження особистості.

Перспективи. Дана стаття послужить підґрунтям для подальшого дослідження феномена суїциду як соціального явища.

1. **Коні А.** Самоубийство в законе и жизни / А. Коні // Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах. – М., 2001. – С. 113–138.
2. **Красненкова И. П.** Социально-философские и политико-правовые аспекты феномена суицида // Вестник Московского университета. Сер. 12. «Политические науки». – 1998. – № 6. – С. 18 – 33.

Надійшла до редколегії 12.01.11

УДК 141.112

Л. В. Аврахова

Национальная металлургическая академия Украины (Днепропетровск)

М. М. БАХТИН О РОЛИ ДИАЛОГИЗМА

Рассматривается творчество М. М. Бахтина с целью более детального изучения понятия диалогизма, его места и роли в современной философии.

Ключевые слова: эстетическая концепция, диалогизм, слово, автор, идея, диалог.

Розглядається творчість М. М. Бахтіна з метою більш детального вивчення поняття діалогізму, його місця і ролі у сучасній філософії.

Ключові слова: естетична концепція, діалогізм, слово, автор, ідея, діалог.